

IRAK DOSYASI I

Yayına Hazırlayanlar:

Dr. Ali AHMETBEYOĐLU

Hayrullah CENGİZ Yahya BAŐKAN

İstanbul 2003

T A R İ H V E T A B İ A T V A K F İ
T A T A V Y A Y I N L A R I

TARİH SERİSİ, NO: 22

Dizgi-Mizanpaj
TATAV Ltd. Şti.

Baskı-Cilt
Altan Matbaacılık

Kapak Tasarım
Kırmızı Reklam

ISBN 975-6596-21-X

İsteme Adresi:
Tarih ve Tabiat Vakfı
Eski Belediye Önü Sk. No: 23
Doğancılar/Üsküdar

Tel: (0216) 492 62 86
Faks: (0216) 492 62 87
WEB: <http://www.tarihtabiatvakfi.org>
e-mail: info@tarihtabiatvakfi.org

©TATAV Ltd. Şti., 2003

TATAV
İstanbul 2003

KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA BAĞDAT

Murat Ali KARAVELİOĞLU

Kültür tarihi içinde bazı mekanların özel bir yeri ve önemi vardır. Böyle yerler asırlarca toplum hafızasından silinmez ve hatıraları her bakımdan övünç kaynağı olarak canlı kalır. Kültür tarihimiz içinde başta İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa, Şam, Kahire, Üsküp, Konya gibi siyasal ve kültürel merkezlerin yanında Bağdat'ın hatırasının da özel bir yeri vardır.

Bağdat kelimesi yaygın kanaate göre “Tanrı'nın ihsanı ve armağanı” anlamına gelmektedir. Bunun yanında kelimenin Arâmîce kökenli olduğu ve “koyun ağılı” anlamına geldiğini iddia edenler de vardır. Kelime milattan önceki kayıtlarda (Hamurabi kanunları, Babil krallığı dönemine ait bazı sınır taşları vs.) da geçmektedir. Bağdat yerine Buğdan, Medinetü Ebû Cafer, Medinetü'l-Mansur, Medinetü'l-hulefâ, ez-Zevrâ gibi isimlerin kullanıldığı olmuştur.¹ Türk edebiyatı metinlerine bakıldığında ise Medinetü's-selam, Dârü's selam adlarıyla zikredildiği görülür.

VIII. yüzyılda Abbasi halifesi Ebû Cafer el-Mansur –ki bazı kaynaklarda Müklas adıyla anılır- tarafından kurulan şehir, devletin yıkılışına kadar (1258) hilafet merkezi olarak kalmıştır. Şehir Horasan yolu üzerine, pek çok kervan yolunun kesiştiği bölgeye kurulmuştur.² Aslında biraz da bu stratejik öneminden dolayı tarih boyunca hep iktidar ve fetih mücadelelerine sahne olmuş, Halife Emin ile Me'mun arasındaki iktidar mücadelesinden başlamak üzere zaman zaman pek çok talana maruz kalmıştır. Hatta bu talana şehir-

¹ Araştırma Görevlisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

² Abdülaziz ed-Dûrî; “Bağdat” (Genel Bakış), *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.4, İstanbul 1991, s.426

³ Abdülaziz ed-Dûrî; agm, s.425-426

deki ayak takımı da katılmış ve Bağdat öyle yağmalanmıştır ki Bağdat ayyarlarının şöhreti bu olaya dayanır.

Bağdat büyük bir kültür, tercüme ve bilim merkezi idi. Hanefi ve Hanbeli mezheplerinin doğduğu yer burasıdır. Başta Beytülhikme gibi tercüme kurumları burada bulunuyordu. Özellikle Mansur camii önemli bir öğretim merkezi idi. Çok sayıda kitapçı dükkanı, şair, tarihçi ve bilginin burada oluşu şehrin kültürel çehresi hakkında kafi derecede bilgi verir. Bilhassa bu hususlarda Hatib el-Bağdâdî'nin *Târihu Bağdâd* adlı eserinde geniş bilgiler bulunmaktadır.³ Bağdat, tasavvuf ve tarikat faaliyetleri bakımından da önemlidir. Maruf-ı Kerhî, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, İbnü's-Semmâk, Hâris el-Muhâsibî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Ebû Said el-Harrâz Bağdatlıdır. Büyük aşk şehidi Hallâc-ı Mansûr ile Abdülkadir Geylânî gibi mutasavvıflar öğretilerini bu şehirden insanlığa yaymıştır ve burada medfundur. Ayrıca Kisâî, Zemahşerî ve el-Câhiz gibi meşhur dil bilginleri de Bağdat'ta yetişmişlerdir.⁴

Osmanlılar devrinde Bağdat Beylerbeyi protokolde Mısır, Budin, Rumeli ve Anadolu Beylerbeyinden sonra gelir. Türk edebiyatının temel kaynaklarından olan tezkirelerde *-Âsım Tezkiresi* hariç- ismi daima yer alan bir şehirdir. *Rıza Tezkiresi*'nin Hâfız maddesinde şair, nükte dolu bir gazelini Bağdat üzerinden devlet kapısına ulaştırabildiğini söyler: "...*Bu ebyât-ı pür-nikât Bağdâd üzerinden der-i devlet-medâra isdâr eylediği gazel-i bî-hemtâdur.*" IV. Murad'ın Bağdat'ı almasını anlatan satırlar ise aynı zamanda şehri tanımlaması açısından dikkat çekicidir: "Taht-gâh-ı hulefâ-i Râşidîn olan Bağdâd-ı dârü's-selâm üzerine sefer idüp endek zemânda ol kal'a-i kâf-sîmâyı zîr ü cebr ile teshîr ü feth eylemişdür..."⁵

³ Abdülaziz ed-Dürî; agm, s.429

⁴ Abdülkerim Özyayın; "Bağdat" (Kültür ve Medeniyet), *TDV İslam Ansiklopedisi*, s.439-440

⁵ Filiz Kılıç; *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998. s. 37. Filiz Kılıç, bu yüzyıl tezkirelerinde Bağdatlı altı şairin yer aldığını bildirmektedir.

Evliya Çelebi'nin önemle üstünde durduğu, anlatımına büyük özen gösterdiği ve her fırsatta övgüyle söz ettiği (mesela Bağdâd-ı behişt-âbâd) şehirlerden biri de Bağdat'tır. *Seyahatnâme*'de Bağdat, en çok geçen şehirlerin başında yer alır. "Geçmiş çok eskilere dayanan bu şehir eski zamanlardan beri bilginlerin toplandığı, faziletli kimselerin çıktığı, salihlerin ve velilerin yaşadığı bir yerdir. Buranın bilginleri acayip ilimlerde mahir ve pek çok bilim dallarında mümeyyizdirler. Çocukları ve gençleri anlayış bakımından kuvvetli ve zeki tabiatlı olup bu bakımdan pek çok muteber kitapları hıfz etmişlerdir. Bağdat'ın şairleri, yazarları ve musannifleri sayısız çokluktur. Havası ve suyu latif olduğundan insanları uzun ömürlü olurlar. Halkı cömerttir ve nimetleri zengin olsun fakir olsun herkese mebzuldür."⁶

Evliya Çelebi'nin bu yazdıkları bir tarafa *Seyahatnâme*'sinin ilgili bölümünde⁷ "Şehrengîz-i dâr-ı hulefâ-yı Bağdâd ve ziyâretgâh-ı Irâk-ı behişt-âbâd" başlıklı bir şehrengizi vardır ki şehri pek güzel anlatır. Bağdat'ın nasıl bir yer olduğunu, buralı olan, burada yaşayan ya da burada yatan önemli kişileri ve tabii özellikleriyle halkının hususiyetlerini bu şehrengizde bulmak mümkündür. Tamamı 59 beyit olan manzumenin bazı beyitlerini buraya alıyoruz:

.....

Gel imdi dinle vâsf-ı hâlini gör ehl-i Bağdâdın
Denilir cümle evsâfı dükenmez hadd u pâyânı

.....

Buna Dârusselâm ad oldu ya'nî ma'den-i İslâm
Kamû bundan gidipdir her yana ehl-i müselmânî
Bu burc-ı evliyâ Bağdâda her kim kec-nigâh etti
Bu çarh-ı tîre elbette yakıp hâr eyledi anı

⁶ Yücel Dağlı-Seyyit Ali Kahraman; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (4. Kitap)*, YKY, İstanbul 2001, s. 259-260.

⁷ Yücel Dağlı-Seyyit Ali Kahraman; *age*, YKY, İstanbul 2001, s. 263-264.

.....

Bu şehre nisbet olmaz Mısır yâhûd milk-i Hindistân
Velî arz-ı Hicâzı söylesem Tûs u Horasânı
Eger ta'rif edersem vasf olunmaz şehir-i Bağdâdı
Niçe bin evliyâlarla dolupdur bahr-i ummânı

.....

Eger âb [u] hevâsından suâl etsen aceb olmaz
Eser sayf u şitâ şâm [u] seher ol bâd-ı Rıdvânı
Dokundukça zemîn üzre kılur ihyâ nebâtâtı
Deminde rahmet-i Hakdan yağar seylâb-ı bârânı
Açılır câ-be-câ nergis benefşe lâle amber-bû
Döşer fers-i zümürüdden bezer sahn-ı gülistânı

.....

Okur medh [ü] senâsın her yanâdan tûti [vü] kumrî
Kılur şâh-ı gül üzre her seher bülbüller efgânı
Çıkar seyrân için fasl-ı bahâra cân-ı uşşâkı
Gezer nâz ile nâz eyler yürür serv-i hırâmânı
Aceb gâyetde mahbûbu olur kim hüsn-i sûretde
Hatâdır söylesem milk-i Mısırdâ Şâh-ı Ken'ânı

.....

XVII. yüzyıl Türk edebiyatının önemli simalarından Bağdatlı Rûhî bir beytinde Bağdat'ı inci kabuğuna, Necef'i ise inciye benzetir, ancak bu inci öyle bir güherdir ki bildiğimiz inci ve güher onun yanında taş ve çömlek kırıntısından ibarettir. Yalnız burada Necef incisiyle kastedilen kişinin Hz. Ali olduğu unutulmamalıdır:

Bağdâd sadefdir güheri dürr-i Necefdir
Yanında anın dürr ü güher seng ü hazefdir

Büyük Türk şairi Fuzûlî, Türkçe divanında yer alan onbirinci kasidesinin⁸ nesib bölümünde yetiştigi muhit olan Bağdat'ı uzun uzun anlatır: *Bağdat'ın toprağı Dârüsselam (cennet) vafındadır. Her ülke ona teslim olmalı, onu tahsin etmelidir. Bağdat evliya ülkesidir, öyle ki onun şerefli toprağı karış karış Allah dostlarına mezar olmuştur. Her işin sonunun hayra çıktığı bu şehir yüce Yaratıcı'nın eserlerinin mazharıdır. Zaman hilafetin hükmünü ve saltanatın fermanını bu şehirden âleme yaymıştır. Hz. Peygamber'in mucizesinin nişanı bu şehirde bâkîdir, çünkü tâk-ı kistrâ burada idi. Dört halifenin hükmettiği yer de burasıdır. Rûm'un sultanı gazâ kılıcını burada bağlanmış, Hz. Ali ikbal gölgesini buraya salmıştır. Sırr-ı Hak, Kerbelâ şehidini burada zahir etmiştir. Bir şeyin doğru veya yanlış olduğu bu beldede anlaşılır. İmam-ı Azam'ın feyzi Bağdat'tan yayılmış, din hükümlerinin behresi yine buradan intişar etmiştir. Maruf-ı Kerbi'nin menzili burası olduğu gibi Cüneyd-i Bağdâdî'nin işve yeri de burasıdır. Behlül'ün delilik zinciri de Mansur'un darağacı da Bağdat'tadır. Hâtem gibi bir cömert kişi sehâvetini burada göstermiş, Nüşirevan gibi adaletle şöret bulan zat da burada taht kurmuştur. Her türlü ihsan ve kerem sadası bu şehirde gökleri kaplamış, adalet bu şehirde şöret olmuştur. Leyla ve Mecnun gibi binlerce âşığın cilve ettiği yer Bağdat'ın sahrasıdır. Nice Ferhad ve nice Şirin Bağdat'ın dağları üzerinde aşk şarabını içmişlerdir. Her garip kişiye nazenin bir şehir ve vatan olan Bağdat'ın havası ve suyu her mizac için uygundur. Onun makbul olan türbeti hayır ve şer herşeye tesir eder. Tertemiz toprağı her niyete aynadır. Tecrübe olunmuştur ki burada zulüm barınamaz ve zalim burada kesinlikle pâyidâr olamaz.*

Aynı eserin ondokuzuncu kasidesinde⁹ de şair Bağdat'ı över: *Bağdat'ın toprağının karalığı (kara toprağı) yedi iklimin gözüdür. İnsanın kandili adalet nurundan aydınlıktır. Adaletin hayat veren suyu çevresine de cârîdir. Halkının yardımı herkese müyesserdir. Neşesi süreklî, zevki kesintisiz, nimeti sonsuz, fezâsı âfiyet verici, havası*

⁸ Kaside, Kaside Der Tavsif-i Bağdâd ve Medh-i Sultan Süleyman adını taşır.

⁹ Kaside, Kaside Der Medh-i Ayas Paşa adını taşır.

rûhu besleyicidir. Köprülerinin hey'eti neşe sahipleri için bağlayıcı bir zincir, hisarının duvarı (burcu) gökyüzüne tacdır. Bağdat'ın makbul toprağının binası hayırlı kişilerin menzilgehi, temiz toprağının genişliği ise Allah dostları için dōşektir. O temiz toprağa evliya burcu demek revâdır, çünkü her allâmeye durak, her ilme mazhardır. Faziletli kişiler tertemiz toprağını karış karış tutmuşlar, sen safha safha levhasına bakıp gör ki bu ne defterdir. Bağdat, yaratılış yazısının nüshasından bir varaktır ki adalet kanunları onda yazılıdır. Nice Hüsrevler (tevriye yapıyor) Ferhad gibi bu şehrin âşıkları olsalar şaşılır mı? Zira mübarek sayfasında Şirin'in sûreti tasvir edilmiştir. Kainat kitabına fitne kasırgası esip hep sayfaları yok olmuşsa da ebedî evrakı bu şehirdedir. Kötülüklerden sakınıp iyiliklere rağbet etmeye daima kastedeni her yandan melektir, bunu güvercin sanmayın! Adalet zülâli çeşmesi olsa şaşılmaz, çünkü Bağdat'ın yüce otağının harîmi Keuser suyunun sâkîsidir.

Osmanlı Türk kültürü ve edebiyatı başlıca üç kol üzerinden tesis olunmuş ve yayılmıştır: Medreseler, tekkeler ve ordu. Yukarıda bir kaç zikredilen bu merkezlerin birer ilim ve edebiyat mahfili olmasında şura meclislerinin özel bir yeri vardır. Aslen Bağdatlı olan *Gülşen-i Şuarâ* adlı tezkirenin sahibi ve şair Ahdî'nin hem hayat hikayesi, hem de tezkiresi bize bu meclisler hakkında ilginç bilgiler sunar. Bu arada belirtmelidir ki Ahdî tezkiresinin en önemli özelliği biyografilerini yazdığı şairlerin çoğunun müellifin dostu veya bizzat görüştüğü kişiler olmasıdır.

Ahdî (ö.1002/1593-94), fertlerinin çoğu şiir ve edebiyatla meşgul olan Bağdatlı bir aileye mensuptur. İstanbul'a gitmek hevesiyle bir şair arkadaşıyla birlikte onbir yıl sürecek olan uzun bir seyahate çıkar. Önce Kanuni'nin Nahçıvan seferi münasebetiyle Maraş'ta bulunan Şehzade Selim (II. Selim) ile tanışır. Ardından Adana ve Konya'ya giden ve buralarda bir süre kalan Ahdî, daha sonra Manisa'ya gider ve bütün bu yerlerde daha sonraları tezkiresinde yer alacak olan pek çok şairle tanışır. Hatta özel bir ilgiyle bahsettiği Mevlana Dergahı'na mensup şairleri Konya'da tanıdığı muhakkaktır. Ancak onun asıl dostluklar kurduğu önemli şair ve edipler İs-

tanbul'dadır. Burada çeşitli şuara meclislerine katılarak aralarında Nev'î, Emrî, İzârî, Mecdî ve Vâlihî gibi genç şairleri ve Perviz Efendi, Abdülkerim Rızâî Efendi gibi ilim adamlarını tanır. Ardından Edirne ve Bursa'ya giden şair buralarda da çok sayıda şairle dostluklar kurar. Ayrıca Ahdî, Bağdat'a döndükten sonra Bağdat'ı ve Meşhed'i ziyaret eden şairlerle daima tanışıklık kurmuş ve tezkiresine ilaveler yapmıştır. Yapılan bu ilavelerle toplam 384 şair bulunan tezkirede ilk sırayı Bağdat ve civarında yaşamış şairler alır ki bunlar arasında Fuzulî ve Rûhî de vardır. Böylece eserin esas mihverini imparatorluğun Irak bölgesinde yetişen şairler teşkil eder. Özellikle eserin sonraki tertibinde Bağdat ve çevresi şairlerine öncelik verilmiştir. Öte yandan müellifin *Manzar-ı Ebrâr* adlı eserinde Bağdat'ın Timur tarafından tahribini ve Kanunî devrinin harap şehre getirdiği mamurluğu anlatan müstakil bir fasıl mevcuttur.¹⁰

Bağdat'taki şuara meclislerine katılanlardan biri tezkire sahibi Ahdî'nin yakın dostu ve şair Gelibolulu Rûhî Mehmet'tir. O yıllarda Bağdat yakınlarında kadı olan şairin arasına şehre inip bu meclislere katıldığını yine Ahdî haber veriyor. Semendireli Tarîkî, Molla Ali Tufeylî, Abdü'l-Hüseyin, gibi şairlerin yanısıra Rûhî-i Bağdâdî ve büyük şair Fuzûlî'nin de yine bu mahfillerde yetiştiklerini, ayrıca Kütahyalı Minnetî'nin Lahza kadılığına giderken Bağdat'a uğradığını ve bu meclislerde kısa bir süre de olsa yer aldığını *Gülşen-i Şuarâ*'dan okuyoruz. Hatta Kanunî'nin Bağdat'ı fethi sırasında orduda Hayalî ve Yahya Beğ gibi şairler bulunuyordu ve bu şairlerin de Bağdat'ın edebiyat mahfillerine bir süre katıldığı bilinmektedir.

Bu noktada Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnun*'un sebep-i telif bölümünde anlattıkları Bağdat edebî mahfilleri hakkında bilgi verir. Fuzûlî eserini yazmaya, şair ve nüktedanların bulunduğu bir mecliste Rûm ülkesinden (Anadolu) gelen, Hayâlî ve Yahyâ Beğ olması kuv-

¹⁰ Ömer Faruk Akün; "Ahdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.I, İstanbul 1988, s.509-514

vetle muhtemel şair dostlarının teklif ve ısrarı üzerine karar verdiğini söyler.¹¹

Osmanlı şairlerinin biyografilerini kaydeden tezkirelere bakıldığında Bağdatlı 35 şairin olduğu görülür. Keza Bağdat bölgesinde yetişen şairler hakkında Hatibî'nin hususî bir tezkiresi vardır.¹² Ancak işi icabı Bağdat'ta yaşamış, uzun yıllar burada kalarak edebî zevkini geliştirmiş, postnişin olup Bağdat'ta yerleşmiş (msl. Cünûnî Ahmet Dede) veya seyahat ederken uğramış ve bir müddet kalmış şairler de hesaba katılmak istenirse bu sayı bir hayli artacaktır. Yapılmış olan bir tezkireler taraması bunu göstermektedir.¹³ Şefkat, Rûhî, Fuzûlî, Fazlî, Ahdî, Murâdî (Ahdî'nin küçük kardeşi), Rindî (Ahdî'nin amcasının oğlu), Leyla ve Mecnûn mesnevisi sahibi Zahirî bunlardan bazılarıdır.

Klasik Türk Edebiyatı'nda Bağdat şehri Türkler tarafından iki defa feth edilmesi sebebiyle yer aldığı gibi çeşitli benzetmelere de konu olmuştur. Dicle ve Fırat nehirlerine yakın topraklarda kurulmuş olduğundan aşığın gözlerinden akan yaşlar bu iki nehre benzetilmiş, şehrin güneyinde Basra yakınlarında birleştikleri ve daha coşkun aktıkları için Şat adını alan bu nehirlerle göz yaşı arasında ilgiler kurulmuştur. Bağdat'ın adaletle ve hâkimlerinin meşhur oluşuyla (*Bağdâd-ı dâd-âbâd*, *Bağdâd-ı pür-dâd*), sevgilinin güzelliğine veya güzellik ülkesine benzetilmesiyle ya da sevgilinin yüzü/yanağı gibi düşünülmesiyle, âşığın gönlü yerinde kullanılmasıyla, sevgilinin eşiği veya mahallesine teşbih edilmesiyle, hilafet merkezi oluşu ve halifenin ikamet ettiği yer olması sebebiyle (*Bağdâd-ı dârü'l-hilâfe*), Osmanlı payitahtına uzaklığı ile, dilencilerinin meşhur olmasıyla,

¹¹ Muhammet Nur Doğan; *Fuzûlî - Leylâ ve Mecnûn* (metin, nesre çeviri, notlar ve açıklamalar), Çantay Kitabevi, İstanbul 1996, s. 70-78.

¹² İskender Pala; 23.01.2003 tarihli Zaman gazetesinde neşrolunan *Bağdat... Bağdat... adlı yazı*.

¹³ Bkz. Haluk İpekten, Mustafa İsen, Recep Toparlı, Naci Okçu, Turgut Karabey; *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988

evliya burcu oluşuyla ve “Âşığa Bağdat ırak değil” ve “Yanlış hesap Bağdat’tan döner” atasözleri münasebetiyle Türk kültür ve edebiyatında geçtiği görülmektedir. Ayrıca Irak atlarının meşhur oluşu yüzünden Irak ülkesi zikredilmekte, zamaneden şikayet sadedinde de Bağdat ismine rastlanmaktadır. Üsküplü İshak Çelebi bir beytinde göz yaşı ile Fırat arasında benzerlik bulur ve Fırat’ın Şat adını almasını Bağdat topraklarında akmasına bağlar:

Kûyuna varmasa olmazdı gözüm yaşı sebîl
Gelmese Bağdâda olmazdı Fırâtun adı Şat¹⁴

“Ey sevgili, Bağdat’a gelmese Fırat’ın adının Şat olamayacağı gibi göz yaşım da senin mahallene varmasaydı sebîl olup akmazdı.” Beyitte aynı zamanda Bağdat, sevgilinin mahallesine benzetilmiştir. Daha sağlığında şöhreti ülke sınırlarını aşan ve haklı olarak “sultanü’ş-şuara” ünvanını alan Bâkî gazellerinden birinde Bağdat’a gönderme yapar:

Kûyun yolında döne döne akdı göz yaşı
Seyl-âb-ı dîde Dicle-i Bağdâd olup gider¹⁵

“Ey sevgili, göz yaşı senin mahallenin yolunda döne döne aktı. Gözümden sel gibi boşalan yaş, Bağdat’ın Dicle’si gibi olup akar.” Şehri çok güzel ve mamur bir ülkeye benzettiği bir beytinde yine Bâkî “Gülbahçesi Bağdat ülkesi, ırmaklar da Şat gibi oldu. Bu bahçede ve bu ırmaklarda yaseminler su üzerinde sanki bir kaz gibi yüzer” diye ifade ederek Bağdat’ı övmekte, Fırat ve Dicle’yi hatırlatmaktadır:

Sahn-ı gülşen mülk-i Bağdâd oldı âb-ı cûy Şat
Yâsemenler su yüzünde seyr ider mânend-i bat¹⁶

XVI. asır şairlerinden Helâkî,

¹⁴ Mehmet Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri; *Üsküplü İshak Çelebi Divanı (Tenkitli Basım)*, MSÜ. Fen-Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1990

¹⁵ Sabahattin Küçük; *Bâkî Divanı (Tenkitli Basım)*, TDK Yayınları, Ankara 1994

¹⁶ Sabahattin Küçük, age.

Görse sen Mısır-ı cemâlün Bağdâd-ı hüsnini
Gözlerümden çıkmaz idi rûd-ı Nîl ü cûy-ı Şat¹⁷

beytinde “Ey sevgili, eğer sen güzellik ülkesinin güzelliğinin Bağdâdını görse idi Nil nehri ve Şat suyu gözlerimden çıkmazdı” der. Burada şair göz yaşlarını Nil’e ve Şat’a benzetirken sevgilinin güzelliğini Mısır ve Bağdat’a teşbih ediyor.

Abbasi devletinin ve halifeliğin başkenti olan Bağdat haksızlıkların bertaraf edildiği, mazlumun hakkının iade edildiği, âdil kadı ve yöneticilerin bulunduğu bir şehirdi. Bu nedenle edebiyatımızda bu yönüyle de yer aldığı görülür. Türk edebiyatının büyük kaside ve hiciv şairi Nef’î, Sadrazam Muhammet Paşa’nın medhi sadedinde yazdığı bir kasidesinde Paşa’nın adaletini Bağdat’taki kadıların bile kıskandığını söyler:

Ol müsteşâr-ı mu’temen kim reşk iderler cümleten
Hükkâm-ı Bağdâd u Yemen ferman-dih-i Şâm u Haleb¹⁸

“O kendisine itimat edilen müsteşar (Muhammet Paşa) ki Bağdat ve Yemen’in hâkimleri ve Şam ve Haleb’in hükmü geçenlerinin hepsi (adaletinden dolayı) onu kıskanırlar.”

Nehirleri, bağ ve bahçeleri, saray ve kâşâneleri, han ve hamamları, mesire yerleriyle güzel bir şehir olan Bağdat’ın klasik edebiyatta güzellik ülkesine veya salt güzellik kavramına teşbihi oldukça yaygındır. Adı *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisiyle birlikte anılan XV. yüzyıl Türk şairi Hamdullah Hamdi’nin aşağıya aldığımız beytinde Bağdat, güzellik kavramına (ülkesine) benzetilirken sevgilinin saçları Bağdat’ın hakimi halifenin ülkesi Abbâsî devletinin sancağı gibi düşünülmüştür. Sancağın üzerindeki yazı ile saç arasında da ilgi kurulmuştur:

¹⁷ Mehmet Çavuşoğlu; *Helâkî Divanı (Tenkitli Basım)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982

¹⁸ Metin Akkuş; *Nef’î Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993

Hüsn Bağdâdında yâr oldı halife bî-hilâf
Bu alâmetdür ki Abbâsî-livâdur perçemi¹⁹

“Sevgili, hiç şüphesiz güzellik Bağdâd’ında halife oldu. Bunun işareti, perçeminin Abbâsî sancağı gibi olmasıdır.”

Zencîr-i adl kâkülidür hüsnî bâğ-ı dâd
Bağdâd-ı hüsninün lebi Nûşinrevânıdır²⁰

“(O sevgilinin) kâkülü adalet zinciri, güzelliği adalet bahçesi, dudağı ise güzellik Bağdad’ının Nûşirevân’ıdır.” Helâkî’ye ait olan bu beyitte Bağdat yine güzellik ülkesine teşbih edilmiştir. O, hilafet merkezi olmakla adaletin dağıtıldığı yerdir. Beyyitte İran Sasaniyan hükümdarlarından Nûşirevan’ın -ki adaleti ile meşhurdur- sarayının kubbesine ucuna bir zincir bağlayarak astırdığı altın çana telmihte bulunmaktadır ki adalet arayanların bu zincir ve çan sayesinde hükümdara ulaştıkları bilinmektedir.

Bağdat şehrinin atasözlerimizde de yer aldığı örnekleri aşağıda verilecektir, ancak Yahya Bey’in bir beytinde bu söz şairin yaşamından bir kesitle de ilgisi olması bakımından önemlidir:

Bilmedük nice irişdüğümüzi Bağdâda
Âsafâ olmaz imiş âşika Bağdâd ırak²¹

“Bağdat’a nasıl ulaştığımızı bilemedik. Ey Âsaf, âşığa Bağdat uzak olmazmış.” Âşık, sevdiği uğruna mesafeleri hesap etmez. Bindiği gibi Yahya Bey asker şairlerdendir ve 1534 yılında ordu ile birlikte Bağdat’ta bulunmuştur. Beraberinde olan meşhur şairlerden biri de Hayâlî Bey’dir. Âsaf, Hz. Süleyman’ın vezirinin adıdır, ancak teşbihen genel anlamda vezirler için kullanılır. Burada sevgili yerine

¹⁹ Ali Emre Özyıldırım, *Hamdullah Hamdî ve Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999

²⁰ Mehmet Çavuşoğlu; age.

²¹ Mehmet Çavuşoğlu; *Yahyâ Beğ Divanı (Tenkitli Basım)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977

de kullanılmıştır. Tekke edebiyatının mühim şairlerinden Şeyh Hasan Sezâyî-i Gülşenî bir beytinde aynı atasözünü dile getirmiştir:

Şâm u Irak u Hinde ider tâlib-i visâl
Bir hatve denlü âşika Bağdâd ırak degül²²

“(O âşık ki) Şam, Irak ve Hind ülkelerine kavuşmak ister. Âşığa Bağdat bir adım kadar bile uzak değildir.” Şam, Irak ve Hind toprakları merkeze uzak oluşları sebebiyle zikredilmiştir.

Edebî metinlerde yer alan Bağdat merkezli atasözlerinden biri de “Yanlış hesap Bağdat’tan döner” sözüdür. Fatih döneminin en mühim simalarından Klasik Türk Edebiyatının da kurucuları arasında gösterilen Ahmet Paşa,

Şâm-ı zülfün Mısır-ı hüsnünden çevirdi_ise yüzün
Asma ol miskîni kim yanlış döner Bağdâddan²³

beytinde “Senin kara saçın güzellik ülkenden (yanak) yüz çevirdiyse o miskîni (sevgilinin saçı aynı zamanda misk kokuludur) asma. Zira yanlış, Bağdat’tan döner” diyerek bu atasözünü kullanmıştır. Şairin asmak fiili ile aynı zamanda Hallâc-ı Mansûr’a işaret ettiği muhakkaktır. Aynı şair bir başka beytinde ise yârin kapısı ile Bağdat arasında benzerlik kurar ve göz yaşları ile Dicle’yi ilişkilendirir:

Döndi yaşum Ka’be yolundan kapuna Dicle-veş
Dôstum mâzur dut yanlış döner Bağdâddan²⁴

Bağdat, âşığın gönlüdür. Çünkü o, tarih boyunca sürekli yağma ve talan edilmiş, yakılıp yıkılmıştır.

Bir moğol çın yüzlü kâfir gönlümün Bağdâdını
Yakdı yıkdı cevr-ile âlân u tâlân eyledi²⁵

²² Şahver Çelikoğlu; *Sezâyî-i Gülşenî-Divân*, Yazı Yayıncılık, İstanbul 1985

²³ Ali Nihat Tarlan; *Ahmet Paşa Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1966

²⁴ Ali Nihat Tarlan; age.

²⁵ Ali Nihat Tarlan; *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

“Yüzünü asarak bir Moğol gibi görünen o kafir (sevgili) ki gönül Bağdadı’ni yakıp yıktı, cevr ile tarumar etti.” Beyitte Hayâlî, sevdiğinden gördüğü zulmü anlatırken 1258 yılında Bağdat’ı alan ve yağmalayan, halkı kılıçtan geçirerek her yanı yakıp yıkan Moğol işgaline telmihte bulunuyor. Ahmet Paşa aynı teşbihi güzellik-Mısır, sevgili-Yusuf (as.), göz yaşı-Nil-Şat benzerliklerini de bir arada kullanarak kurar:

Mısır-ı hüsnün hasretinden her dem ey Yûsuf-cemâl
Nîl-i çeşmünden döker Bağdâd gönlüm Rûma Şat²⁶

“Ey Yûsuf gibi güzel olan sevgili, her an senin güzelliğinin ülkesine hasret duyduğundan gönül Bağdad’ım gözümün Nil’inden Rûm’a Şat döker (Şat gibi coşkun ve çok yaş döker).” Göz iki olduğundan göz yaşı da iki koldur ve yanaklardan süzülüp dudaklarda birleşir. Bu haliyle iki nehrin birleşerek akması demek olan Şat’a benzetilmiştir. Bu birleşme sebebiyle Şat çok gür ve coşkun akar. Şair çok ağladığını böyle bir mübalağa ile ifade ediyor.

Türk edebiyatının en şûh edalı şairlerinden olan Nedim, Bağdat’ı isim olarak zikr etmese de şu meşhur beytinde Bağdat’ı işaret ettiği açıktır:

Tahammül mülkünü yıktın Hülâgû Hân mısın kâfir
Aman dünyâyı yakdın âteş-i sûzân mısın kâfir²⁷

Beyitte tahammül mülkünden kasıt âşîğın sabrı olmakla birlikte tahammül bir ülkeye benzetilmiştir ki Hülâgû Han’dan hareketle bu, Bağdat’tır. Moğolların 1258’deki zulümlerine işaret ediliyor.

Bağdat’ın sevgilinin yüzü ya da yanağı olarak düşünüldüğünü de zikretmiştik. Ahmet Paşa’nın hem bu ilgi ile hem de Dicle sebebiyle teşbihler oluşturduğu şu beytinde bunun bir misali görülür:

²⁶ Ali Nihat Tarlan; *Ahmet Paşa Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1966

²⁷ Muhsin Macit; *Nedim Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1997

Her dem akıt eşküni yârun ruhi Bağdâdına
Ey gözüm çün kim nişân-ı Dicle-i Bağdâdsın²⁸

“Ey gözüm, her an göz yaşını (sevgilinin) yanağı Bağdad’ına dök. Zira sen Bağdat’taki Dicle nehrinin bir nişanı (benzeri)sın.”

Bağdat, sevgilinin eşiği, mahallesidir:

Mısır-ı kûyü ile anun işiği Bağdâdınun
Emriyâ iki gözüm Nil ü Furâtı ancak²⁹

“Ey Emrî, benim iki gözüm yarın mahallesi Mısır’ı ile eşiği Bağdad’ının ancak Nil ve Fırat’dır.” Beyitte sevgilinin mahallesi Mısır ülkesine, eşiği de Bağdat şehrine benzetilmiş, göz yaşları ise Nil ve Fırat nehirlerine teşbih edilmiştir.

Şehrin adı hilafet merkezi oluşu ve dolayısıyla halifenin burada bulunması sebebiyle de metinlerde yer alır. Şeyhülislam İshak Efendi, na’tından alınan şu beyitte Hz. Peygamber’i över:

Muhammed-i arabî hâtem-i resûl ü nebî
Şerâfet-i nesebi oldı zîb-i Şâm u Irak³⁰

“Resullerin ve nebilerin mührü (risalet ve nübüvvet müesseselerinin sonu) olan Hz. Muhammed (sav)’in soyunun şerefi Şam ve Irak ülkelerinin süsü oldu.” Beyitte sadece Abbâsî halifelerinin bu ülkelere hükmettiği kastedilmekle kalınmamakta, aynı zamanda Hz. Peygamber’in soyundan gelen ya da onun getirdiği dini yaymakla vârisleri olan velilerin Şam ve Irak topraklarında çok sayıda bulunduğu da dikkat çekilmektedir. Ayrıca Bağdat’ın halifenin tahtgâhı olması sebebiyle zikredildiği bir beyit *Hayâlî Divanı*’nda da bulunmaktadır.

²⁸ Ali Nihat Tarlan; age.

²⁹ M. A. Yekta Saraç; *Emrî Divanı*, Eren Yayınları, İstanbul 2002

³⁰ Muhammet Nur Doğan; *Şeyhülislam İshak Efendi Divanı*, MEB Yayınları, İstanbul 1997

Bağdat, Osmanlı ülkesinin payitahtı olan İstanbul'a uzak vilayetlerden birisidir. Bu nedenle edebî metinlerde uzaklıktan kinaye olarak yer almıştır. Hayâlî, Kanûnî'yi övdüğü bir kasidesinde bunun bir örneğini verir:

Rûm u Mısır u Basra vü Bağdâda hükmündür revân
Hindi aldın tâlib-i iklim-i Türkistân mısın³¹

“Senin hükmün Anadolu, Mısır, Basra ve Bağdat topraklarında geçmektedir. Hind ülkesini dahi aldın, şimdi Türkistan ülkesini almaya mı talipsin?” Osmanlı Devleti, en geniş sınırlarına Kanûnî Sultan Süleyman döneminde erişmiştir. Sayılan tüm bu yerlere padişahın hükmünün gitmesi sultanın şahsında devletin gücünü göstermektedir. Çünkü bu yerler hem önemli merkezlerdir, hem de coğrafî olarak birbirlerinden oldukça uzaktırlar. Kanûnî, biricik eşi Hürrem Sultan'a yazdığı ve aşkını tüm samimiliği ile anlattığı şiirinde bu gücünün farkındadır:

Sitanbûlum Karâmânım diyâr-ı milket-i Rûmum
Bedehşânım ve Kıpçâğım ve Bağdâdım Horâsânım³²

Bağdat'ın hırsızları meşhurdur. Bu şöhretin asırlar öncesine dayandığı daha önce belirtilmişti. Hayâlî Bey'in bir beytinde Bağdat'ın ayyarlarından şöyle söz edilir:

Yüzünde hâl-i hindû gibi tarrâr
Düşünde görmedi ayyâr-ı Bağdâd³³

“Ey sevgili, senin yüzündeki o gönüller çalan kara ben gibi bir yan kesiciyi Bağdat'ın ayyarı düşünde bile görmedi.” Her ne kadar bu beyitte sevgilinin yüzündeki ben hırsıza teşbih edilmişse de klasik edebiyatta çoğu kez sevgilinin dudağını bekleyen ve âşığı yaklaştırmayan bir bekçi veya rakip olarak düşünülür.

³¹ Ali Nihat Tarlan; *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

³² Coşkun Ak; *Muhibbî Divanı (İzablı Metin)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

³³ Ali Nihat Tarlan; *Hayâlî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

Bağdat'ın bazen söz ülkesine benzetildiği de olur. Nef'î'nin şu beytinde bunu görürüz:

Cûy-ı mânâ iki şakk olmuş akar sahnından
Yaraşur dirsem eğer tab'una Bağdâd-ı suhan³⁴

Bağdat, pek çok evliyanın yetiştiği ve medfun olduğu şehirlerdendir. Hatta bu durum, Abdülkadir Geylânî ile ilgili bir olayda da öne çıkar ki daha sonra izah edilecektir. Osmanlı ordusunun 1534 yılında şehri fethetmesi üzerine Fuzûlî Sultan Süleyman'ı övdüğü bir kasidesine, aynı zamanda fethin tarihini de tespit ettiği "Geldi burc-ı evliyâya pâdişâh-ı nâm-dâr" mısraıyla başlar. Fetih esnasında orduda bulunan Yahya Bey ise fethin tarihini tespit ettiği bir manzumesinde "Minnet Allah'a ki o şâh-ı Hameyn (Sultan Süleyman), Bağdat'ı alarak veliler ülkesine hâkim oldu" der:

Minnet Allaha ki feth eyleyüben Bağdâdı
Evliyâ burcına hükm eyledi şâh-ı Hameyn³⁵

Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'unda İbni Selâm'ın Leylâ ile evlenmeye heveslenmesi ve ona gönderdiği hediyeleri anlattığı bahiste geçen bir beyitten Arap atları içinde bilhassa Irak, Hicaz ve Mısır yörelerinin atlarının kıymetli olduğu anlaşılmaktadır:

Min zerrin na'î rahş-ı tâzî
Mısrî vü Irakî vü Hicâzî

"Mısır, Irak ve Hicaz cinsi bin altın nallı Arap atı..."³⁶

Şehir, Osmanlılar tarafından 1534 ve 1638 yıllarında olmak üzere iki defa fethedilmesi münasebetiyle özellikle kaside ve tarihlerde zikredilir. Bizzat Kanuni Bağdat'ı alma amacını ve hevesini şöyle açıklar:

³⁴ Metin Akkuş; age.

³⁵ Mehmet Çavuşoğlu; age.

³⁶ Muhammet Nur Doğan; *Fuzûlî-Leylâ ve Mecnûn (metin, nesre çeviri, notlar ve açıklamalar)*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1996

Ol lebi Şîrinden ayrı düşeli dağlara dil
 Bîsütûn dağına çıktım dostlar feryâd için
 Feth edip Tebrizi geçtik çünkü Sultâniyyeden
 Tâze düştü bir heves feth etmeğe Bağdâd için
 Gayret-i İslâm içindir kıldığım azm-i sefer
 Hak bilir kim etmedim ben anı mülk ü dâd için³⁷

Ancak IV. Murat tarafından alınışı çok büyük bir sevinç ve coşkuya sebep olmuştur. Şehrin fethine düşürülen pek çok tarih arasında *Şah Sâfinin nâlesi dir imiş kim vâhey Bağdâd* mısraı ile Cevrî'nin *Asker-i şâhî düşünce fethine târih olur / Aldı Bağdâdı adûdan ceng-ile Sultân Murâd*³⁸ beytini örnek verebiliriz. Şeyhülislam Yahya, padişahın ölümünden sonra onu methetmek için yazdığı kasidesinde bir hayli mağrurdur:

Varup Bağdat fethin görelüm şimdi bi-fazlillah
 Sitanbulun bizümdür yine gülzâr u gülistânı³⁹

“Allah’ın fazlı ile şimdi varıp Bağdat’ın fethini görelim (Bağdat fethedilsin). (Nasıl olsa) İstanbul’un gülzârı ve gülistanı yine bizimdir.” Aynı şair “Târih-i bâb-ı şübbâk-i kabr-i Hazret-i İmâm” başlıklı tarih manzumesinde padişahı över:

Sultân-ı Gâzî Hân Murâd şehen-şâh-ı âlî-nijâd
 Bağdâd fethinde idüp çün fî-sebîlillâh cihâd
 Şân-ı İmâm-ı A‘zamı ta‘zîm ü tekrîm itmedür
 Hak ömrünü efvân ide itdi kemâl-i ictihâd⁴⁰

“O soyu yüce şahlar şahı Sultan Gazi Murat Han Bağdat’ı fethinde Allah yolunda cihat etmesinin sebebi İmam-ı Âzam Hazret-

³⁷ Coşkun Ak; age, s.851

³⁸ Orhan Şair Gökyay; *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (I. Kitap)*, s.90

³⁹ Hasan Kavruk; *Şeyhülislam Yahyâ Divanı*, MEB Yayınları, Ankara 2001

⁴⁰ Hasan Kavruk; age.

leri'nin şanını yüceltmek içindir. Allah onun ömrünü artırsın, çünkü o sultan güzel bir ictihatta bulundu.”

Yahyâ Efendi'nin Bağdat'ı andığı beyitleri bunlarla sınırlı değildir. *Divan*'ında Edirne (iki adet), İstanbul ve Halep redifli gazelleri bulunduğu gibi Bağdat'ı ve onun alınışını anlattığı Bağdat redifli bir gazeli de vardır.⁴¹ Gazelin son beytinde şair İmam-ı A'zam ile beraber pek çok büyük velînin burada yattığına işaret eder:

Dâimâ pâdişeh eyleye himmet Yahyâ
A'zam-ı müctelâicîn ü küberâ-yı Bağdâd

Nâilî, IV. Murat hakkında yazdığı kasidesinde “padişahın yardımını ile askerlerce Şiraz tahtının Bağdat'a ilave edilmesi”ni ümit ettiğini söyler:

Budur ümîd ki ikbâl-i nusretünle ricâl
Zamîme eyleye Bağdâda taht-ı Şîrâzî⁴²

Nâbî, Irak topraklarında asayiş ve düzenin yerleşmesinin sebebini izzet ve ikbal sancaklarının gölgesinin düşmesi olarak göstererek yine bu fethe bağlar:

Düşince sâye-i râyât-ı izz ü ikbâli
Nizâm buldı kudûmüyle Basra vü Bağdâd⁴³

Eserlerinde değerinin yeterince takdir edilmediğinden bahseden Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsinde Bağdat'ın insanlarını şikayet ettiği görülür:

Ancak demezem ki hâk-i Bağdâd
Âlâyiş-i nazmdandur âzâd
Yohdur bir mülk bu zamanda
Kim nazm revâcî ola anda

⁴¹ Hasan Kavruk; age, 43 numaralı gazel.

⁴² Haluk İpekten; *Nâilî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

⁴³ Ali Fuat Bilkan; *Nâbî Divanı I*, MEB Yayınları, İstanbul 1997

“Sadece Bağdat toprağının nazım bulaşığından âzâde olduğunu söylemiyorum; bu zamanda hiçbir memleket yoktur ki orada nazma değer verilsin.”⁴⁴ Prof. Dr. Muhammet Nur Doğan, ‘nazım bulaşığı’ ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar: “Fuzûlî burada nazım için ‘âlâ-yiş’ (bulaşık) tabirini kullanarak ta’riz yapmakta ve nazma gereken değeri vermeyenleri taşlamaktadır.” Fuzûlî’nin şikayeti sadece bu kadarla sınırlı değildir. Büyük şair zamanının kötü yöneticilerinden, cahil ve anlayışsız insanlarından bahsettiği ünlü eseri *Şikâyetnâme*’yi Bağdat bölgesinde yazmıştır.

Çağatay lehçesi Türk edebiyatının önemli simalarından, büyük Türk devlet adamı, şair ve mütefekkeri Ali Şir Nevâî eserlerinde Bağdat’a sık sık atıfta bulunur. *Fevâidü’l-Kiber*’de yer alan şu beyitte Bağdat, kumaşlarının kalitesi ve şöhreti ile öne çıkmaktadır:

Eğer ma’sûk zîbâ bolsa ni barlas u ni lûlî
Nefis er bolsa kâlâ mülki ni Bağdâd u ni Târum⁴⁵

“Eğer sevgili güzel ise soylu veya hafif meşrep olmasının ne önemi var? Erkek yakışıklı ise kumaş diyarları olan Bağdat ve Tarım’ın bir önemi yoktur.” Bugün “güzele ne yakışmaz” sözüyle ifade edilen bu mânâ Nevâî’de aslında Bağdat kumaşlarının medhinin bir ifadesidir. Çünkü barlas kelimesinin karşılığındaki ifade Bağdat’tır. Nevâî’den başka mesela Lutfî de divanında Bağdat’a atıfta bulunur.⁴⁶

Bu yörenin kumaşları ile ilgili olarak İskender Pala “Kâdirî tarikâtında şeyhlerin giydiği çuhadan yapılmış taç başlığına da oraya

⁴⁴ Muhammet Nur Doğan; age, s.52

⁴⁵ Önal Kaya; *Fevâidü’l-Kiber*, TDK Yayınları, Ankara 1996. “Ma’sûk zîbâ” ibaresi “ma’sûk-ı zîbâ” şeklinde de okunabilir. Hazırlayan, “ma’sûk-ı zîbâ” okuyuşunu tercih etmişse de bu okuyuşun anlamı zora soktuğunu düşünüyoruz. Sahanın mütehassısı olmamakla birlikte gerek konteks içindeki uyum, gerekse anlam bakımından metnin böyle okunmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁶ Cemal Aksu; *Lutfî Divanı’nın Tahlili*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2002, s. 70.

nisbetle ‘Bağdat gülü’ denilir” kaydını düşmüştür.⁴⁷ Kâdirî meşayihinin böyle bir sembol kullanmalarının sebebi tarikatın kurucusu Şeyh Abdülkadir Geylânî’nin başından geçen bir olaya dayanır. Eşrefî dervişlerinden İbrahim el-Kâdirî el-Eşrefî bu olayı şeyhi Ali el-Vâhidî el-Kâdirî’den nakleder.⁴⁸ Buna göre Şeyh Abdülkadir Geylânî, Hz. Hızır’ın işareti ile Bağdat’a geldiğinde Bağdat meşayihî, Hz. Şeyh’e su dolu bir tas göndermişlerdi. Bu, ‘Bağdat meşayih ile dolu’ demektir. Şeyh o tase bir gül bırakıp ‘bir gül ile su taşmaz’ buyurmuş. Bunun üzerine Bağdat şeyhleri hatalarını anlamışlar ve onu şeyhleri edinmişler. Esasen Kâdirîye tarikatının alâmetinin gül olmasının sebebi bu imiş. Derviş İbrahim el-Kâdirî el-Eşrefî bir gün kendi halinde zikir ile meşgulken büyük Şeyh’in bu gül’ü hatırına gelmiş ve niçin Eşrefiyye’nin alâmeti olmasın diye düşünürken zihninde başka şekilde bir gül belirmiş ve derviş de zikrin sonunda bu şekli zaptederek Eşrefiyye’nin sembolü olmak üzere neşretmiş. Bu risalenin adını da *Gül-âbâd* koyduğunu kendisi bildiriyor.⁴⁹

Bağdat şehri sadece divan edebiyatında değil Türk halk edebiyatında da anılır. Bağdat’ın fethi esnasında büyük kahramanlık ve yararlılıklar gösteren Genç Osman adındaki yiğidin hatırası etrafında yazılan *Genç Osman Destanı*, bunun en meşhur örneğidir.⁵⁰

⁴⁷ İskender Pala; *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.70

⁴⁸ Bkz. Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî; *Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm*, (Sadeleştiren: Ülker Aytekin), Ocak Yayınları, İstanbul 2002, s. 196

⁴⁹ Yahyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî; age. s. 198. Bu kısımda müellif ‘gül’ kelimesindeki kef ve lam harflerinin hangi âyetleri işaret ettiğini, bu gülün üç daireden oluştuğunu ve yeşil çuhadan olduğunu, birinci dairenin şeriata, ikincisinin tarikata, üçüncüsünün de hakikate delalet ettiğini, çuhanın yeşil renginin ise Abdülkadir Geylânî’nin Allah’ın Hayy isminin mazharı olmasının işareti olduğunu ve dairelerin beyaz olmasının da Hz. Şeyh’in Hz. Peygamber’e bağlılığının mükemmeliyetini ifade ettiğini anlatır.

⁵⁰ Bağdat’ın zaptedildiği sırada orduda bulunan Kayıkçı Kul Mustafa, Genç Osman’ın cesaret ve başarısını ve sancağı burca diktikten sonra şehit oluşunu kısa

Atasözlerinde de Bağdat çokça geçer. Bu durum genellikle Bağdat'ın uzak oluşu, dolayısıyla gidip gelmenin zorluğu, güzelliği ve vilayetler içindeki ehemmiyeti, hâkim ve kadıların âdil oluşu ve herkese adaletle hükmedilişi vb. yönleriyle ilgilidir. Kültürümüzde yer etmiş olan pek çok atasözü Bağdat'ı anlatır:

“Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz”, “Sora sora Bağdat bulunur”, “Yanlış hesap Bağdat'tan döner”, “Âşığa Bağdat sorulmaz” veya “Âşığa Bağdat irak değildir”, “Çanakta balın olsun sineği Bağdat'tan gelir” gibi...

Son devir Osmanlı şairleri arasında önemli bir yere sahip olan Ahmet Haşim Bağdatlı şairlerdendir. Şiirlerinde “Bağdat” adına rastlanmasa da doğup büyüdüğü muhitin derin izleri vardır. Bilhassa çöl, Dicle ve Dicle akşamlarını çok içten ve hüznünlü bir üslupla tasvir eder. *Ahmet Haşim, Bütün Şiirleri*,⁵¹ adlı çalışmada yer alan mesela O (s.109), Sensiz (s.111), Nehir Üzerinde (s.120) adını taşıyan şiirlerde bunu açıkça görürüz. Osmanlı Devleti'nin son Bağdat valilerinden olan şair ve yazar Süleyman Nazif de eserlerinde Bağdat ve çevresinden bahseder. Bilhassa *Firâk-ı Irak* adlı eserinde bu açıkça görülür.⁵²

bir manzum destan şeklinde kaleme almış, bu manzume asırlarca Anadolu ve Rumeli Türk illerinde söylenmiş durmuştur. Bir İstanbul manisinde ise âşk, sevdiğinin Bağdat'ta oluşunu ve ona bir haber göndermenin zorluğundan gelen çaresizliği tehditkar bir biçimde dile getirmiştir:

Bağdat'a giden olsa
Arzuhal eden olsa
Bağdat seni yakarım
Yâre bir hâl olursa

[Dr. Abdülkadir Emeksiz, *İstanbul Manileri*, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2003, s. 283]

⁵¹ İnci Enginün-Zeynep Kerman; *Ahmet Haşim, Bütün Şiirleri*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994

⁵² Süleyman Nazif'in Bağdat valiliği ve oradaki faaliyetleri ile ilgili olarak bkz. Muhammed Gür, *Makale ve Mektuplarına göre Süleyman Nazif*, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1992, s. 96-98.

Bağdat'ın Klasik Türk Edebiyatında anılması elbette bunlarla sınırlı değildir. Yüzlerce şiirde ve edebî metinde bu kadar geniş bir yelpaze içinde anlatılan şehir azdır. Payitahttan sonra en çok atıfta bulunulan şehirler içinde Şam, Halep, Mısır (ülke ya da imparatorluğun bir eyaleti olması bakımından vilayet anlamında) ile birlikte Bağdat'ın da müstesna bir yeri olduğu muhakkaktır. Bu istisna ve imtiyazın şehrin asırlardır Türk siyaset, kültür ve edebiyat hayatındaki mühim yerinin bir neticesi olduğu unutulmamalıdır.